

О. М. Кононець, здобувач кафедри
адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

ЦІНА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

У статті висвітлюється проблема визначення ціни як об'єкта правової охорони. Автор робить спробу проаналізувати питання законодавчого визначення ціни в чинних кодифікованих нормативно-правових актах (у Цивільному, Господарському, Митному кодексах). Також автором приділено увагу проблемі визначення механізму застосування звичайних цін та вільного ціноутворення в Україні.

В статье изучается проблема определения цены как объекта правовой охраны. Автор стремится проанализировать вопросы законодательного определения цены в действующих кодифицированных нормативно-правовых актах (в Гражданском, Хозяйственном, Таможенном кодексах). Также автор изучает вопрос определения механизма применения обычных цен и свободного ценообразования в Украине.

The thesis is dedicated to the problem of Legal provision of price formation in Ukraine. The author aimed to analyse the problems of legislative decision of price in legal acts (Civil, Economic, Custom codes). Classification of prices is given. Also the author learns the question of the pricing of ordinary price and of free price in Ukraine.

Ключові слова. Ціна, ціноутворення, звичайна ціна, вільна ціна, правове регулювання, правова охорона.

Вступ. Актуальність дослідження обраної теми значною мірою зумовлюється тим, що функціонування і стратегічний розвиток процесу ціноутворення є запорукою нормального функціонування української економіки і забезпечення стабільного економічного зростання, підйому виробництва. Важливо підкреслити, що ціна як один зі способів досягнення цілей підприємства і ціннісних пріоритетів споживачів визначає обсяг збуту, виступає параметром оцінки конкурентоздатності продукції та товарів. Від цін залежать рентабельність, життєздатність і фінансова стабільність підприємств країни. Тому важливість дослідження загальних теоретичних проблем ціни і ціноутворення, питань практичного ціноутворення в Україні нині очевидна.

Ціна – один з основних інструментів здійснення державної економічної політики. За допомогою цін держава впливає на відносини обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями і видами господарської діяльності.

Ціні та ціноутворенню присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: В. М. Василенка, В. М. Гайворонського, Н. М. Дятленко, Р. М. Ентова, В. К. Мамутова, В. С. Мартем'янова, Н. О. Саніахметової, В. С. Щербини та ін. Правове регулювання ціноутворення є актуальною проблемою дослідження зарубіжних авторів: Х. А. Хайєка, М. Кемпера, Дж. Фліка, Х. Рудольфа, К. Маттіса, С. Гібсона, Дж. Купера, Б. Болла, Р. Фішера та ін.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати поняття, функції та види ціни як об'єкта правової охорони. Об'єктом даної статті визначаються суспільні відносини, пов'язані з ціноутворенням. Предметом роботи виступають суспільні відносини, в яких ціна та ціноутворення є складовою правоохоронної діяльності держави в розбудові вільної ринкової економіки на шляху до правової держави.

© **О. М. Кононець**, 2010

Результати дослідження. Юридична наука розглядає правове регулювання як упорядкування нормами права певних суспільних відносин [1, 519]. Під предметом правового регулювання розуміються певні суспільні відносини. До його структури належать такі елементи: а) суб'єкти; б) їх поведінка; в) об'єкти, з приводу яких суб'єкти взаємодіють; г) соціальні факти, які є причинами виникнення і припинення відповідних відносин. Предмет у такому випадку – це все, на що впливають правові норми, тобто сферу, яку охоплює дія права і котра перебуває під його юрисдикцією [2, 220].

Водночас правоохоронна діяльність – це форма здійснення функцій держави через владну оперативну роботу державних органів з охорони норм права від порушень, захисту наданих громадянам суб'єктивних прав та забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків [1, 42]. Результатом будь-якої правоохоронної діяльності, в тому числі у сфері економіки в цілому й у сфері ціноутворення зокрема, є правозастосовчий акт (рішення суду, постанова слідчого тощо), в якому порушені права поновлюються і

таким чином забезпечується реалізація функції держави із забезпечення прав та законних інтересів людини (ст. 1 Конституції України).

Ціни та ціноутворення виступають одним з головних важелів державно-правового регулювання й охорони ринкових економічних відносин.

У центрі логічної системи “економікс” – теорії соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій, з одного боку, здійснюється її саморегуляція на основі економічної свободи учасників, а з іншого – обмежене регулювання за допомогою держави (як організатора господарського життя суспільства), – лежить *категорія ціни*, котра визначається не витратами праці, а корисністю речі (що у свою чергу визначається оцінкою споживачем корисності товару чи послуги, точніше, корисністю останнього примірника, який задовольняє найменш значуще споживання) і співвідношенням попиту і пропозиції. В політичній економії в центрі логічної системи – категорія вартості (цінності), яка визначається витратами суспільно потрібної праці та лежить в основі ціни товару [3, 9]. Отже, ціна має не тільки складатися з витрат праці та виробництва, але й відображати корисність товарів (робіт, послуг) для суспільства в цілому і для окремих суб’єктів зокрема.

Сутність ціни найбільш наочно проявляється в її функціях. Розподільча функція ціни полягає в тому, що рівень ціни на ресурси залежить від їх наявності. Функція врівноваження забезпечує співвідношення між обсягом попиту і пропозиції на ринку, що сприяє ліквідації на ньому надлишку й дефіциту товарів. Інформаційна функція ціни виражається в поширенні важливих оперативних даних про наявність товарів, їх дефіцитність і витрати виробництва, про конкурентів, товарні ринки, де бажано активізувати діяльність. Стимулююча функція ціни сприяє створенню економічної зацікавленості підприємств у розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності, зниженні витрат виробництва. Функція забезпечення прибутковості підприємства проявляється залежно від розміру доходу (прибутку) за відпускними цінами і кількості проданої продукції [3, 35].

Проблеми законодавчого визначення “ціни” поглиблюються відсутністю єдиного наукового підходу до характеристики даної дефініції. Так, В. С. Мартем’янов зазначає, що “ціна як економічна категорія виражає погоджений між покупцем та продавцем грошовий або інший майновий еквівалент, який покупець згоден платити за переданий йому товар (роботу, послугу)” [4, 246]. Тоді як М. І. Туган-Барановський підкреслює, що ціна вільно виготовленого товару визначається такими витратами на його виробництво, які дають можливість виготовити товару стільки, скільки його потребує ринок [5, 188]. У межах ринкового підходу ціна визначається так: це форма виразу цінності благ, яка виявляється у процесі обміну [6, 13].

Законодавче визначення ціни наводиться у ст. 189 Господарського кодексу України: “Ціна (тариф) визначена як форма грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб’єкти господарювання” [7]. Дана стаття є прогресивною нормою, адже Закон України “Про ціни та ціноутворення” від 03.12.1990 р. [8] не тлумачить поняття “ціни” і “тарифи”, хоча ними оперує.

Митний кодекс також оперує поняттям ціни під час визначення митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України (ст. 259–260 МКУ) [9]. У ст. 267 Кодексу ціна тлумачиться як загальна сума всіх платежів, які здійснено або має бути здійснено покупцем оцінюваних товарів на користь продавця та/або продавця через третіх осіб, та/або пов’язаних з продавцем осіб. Такі платежі можуть бути здійснені прямо чи опосередковано шляхом переказу грошей, акредитиву, інкасування або за допомогою інших розрахунків (вексель, передача цінних документів тощо).

Новелою чинного законодавства є ст. 632 Цивільного кодексу України, яка визначила ціну як одну з обов’язкових умов договору, при цьому встановлюється, що ціна у всякому відплатному договорі визначається домовленістю сторін, що свідчить про прагнення переходу від централізовано регульованих цін на товари (роботи, послуги) до цін “договірних”. В умовах ринкової економіки ціни на товари визначаються передусім попитом і пропозицією на них, купівельною спроможністю споживачів, конкуренцією та іншими економічними чинниками. Залежно від ціни за одиницю товару й обсягу (кількості) товарів, робіт чи послуг, що мають бути передані або виконані за договором, визначається загальна сума договору, при цьому грошове зобов’язання повинно бути виконано в гривні або в іноземній валюті за встановленим офіційним курсом відповідної валюти на день платежу [10, 158].

Якщо ціна в договорі не встановлена і не може бути визначена, виходячи з його умов, вона розраховується за звичайними цінами, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору (ч. 4 ст. 632 Цивільного кодексу України).

Існуючий порядок визначення звичайної ціни та умов, за наявності яких виникає необхідність установлення її рівня, закріплено в законодавстві недостатньо чітко, що нерідко призводить на практиці до виникнення спорів між податковими органами та підприємствами з приводу донарахування останніх сум податкових зобов’язань (через ПДВ і податок на прибуток), виходячи зі звичайних цін.

Інформація про середній рівень цін зазвичай міститься у статичних даних, які публікуються у збірниках “Середні ціни та їх індекси” Держстатистики України або в регіональних статистичних збірниках [11, 5].

Зараз звичайні ціни застосовуються не завжди, а тільки у випадках, визначених Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22 травня 1997 р. [12]. Такими випадками є товарообмінні операції, операції з пов’язаними із платником податків особами (продаж товарів, придбання товарів, безкоштовна передача товарів, визначення витрат, понесених у зв’язку з оплатою відсотків за депозитами,

орендними платежами, встановлення вартості майна, отриманого під час їх ліквідації, для розрахунку валових витрат у зв'язку з виплатою ним винагороди); операції з юридичними особами, які не є платниками податку на прибуток або сплачують податок за іншими ставками; визначення валових витрат, понесених у результаті продажу товарів; установа вартості об'єкта фінансового лізингу.

Звичайна ціна може застосовуватись, якщо водночас виконуються дві умови:

- 1) правочин (господарча операція) є в переліку тих випадків, коли податкове законодавство дозволяє застосування звичайних цін;
- 2) звичайна ціна реально могла бути отримана за звичайних умов ведення господарчої діяльності.

Однак, як свідчить практика, виникають спори з приводу другої обов'язкової умови застосування звичайної ціни, оскільки податкові органи через невизначеність цього поняття не завжди враховують цю підставу, що призводить до необґрунтованих донарахувань ПДВ платникам податків [13, 21].

Так, під час планової податкової перевірки компанії податкова інспекція встановила, що компанія "А" (далі – Компанія) реалізує окремі товари підприємству "В", засновником якого вона є, за нижчими цінами, ніж іншим, не пов'язаним особам. Цим Компанія, на думку податкової інспекції, порушила положення пп. 7.4.1 п. 7.4 ст. 7 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств", у зв'язку з чим Компанія донараховано зобов'язання зі сплати ПДВ та податку на прибуток у результаті визначення звичайних цін за непрямим методом на підставі п. 1.20.10 ст. 1 цього Закону. Надалі податкова інспекція звернулася до суду з вимогою про нарахування податкових зобов'язань цій Компанії. Позовну вимогу суд першої інстанції задовольнив, водночас апеляційний суд скасував це рішення. Рішення апеляційного суду було оскаржено до ВАСУ, який дійшов таких висновків у справі. Зокрема, було визначено, що компанія здійснювала формування оптових цін на підставі Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції в промисловості, розроблених Міністерством промислової політики України за правилами, визначеними національними стандартами бухгалтерського обліку. Розрахунок собівартості на товар становив 15,38 грн, чистий прибуток, отриманий від реалізації цього товару за ціни 19 грн, дорівнює 2,43 грн. За цією ціною продукція продавалася на умовах попередньої оплати, зі складу продавця, товарними партіями понад 1000 шт. Непов'язаним особам ця ж продукція продавалася за ціною 20,50 грн на умовах поставки за рахунок Компанії, які визначені в її внутрішньому наказі. Таким чином, ВАСУ погодився з висновком про те, що податкова інспекція незаконно визначила рівень звичайних цін за договорами Компанії з пов'язаною особою та донараховувала податкові зобов'язання, виходячи тільки з порівняння таких цін із цінами на товари Компанії за договорами з непов'язаними особами, але без урахування всіх вимог п. 1.20 ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [14].

Механічне перенесення порядку визначення ціни договору через рівень звичайної ціни не завжди можливе ще й тому, що нині зазначений Закон під звичайною ціною розуміє ту, яка визначена сторонами договору (ст. 1.20 Закону).

Таким чином, реалізація ч. 4 ст. 632 Цивільного кодексу України, яка передбачає можливість визначення не зазначеної в договорі ціни через звичайну, можлива лише в окремих випадках. Якщо ціни на продукцію, яка є предметом договору, підлягають державному регулюванню, тоді звичайною ціною вважається та, що встановлена згідно з принципами такого регулювання, а якщо продаж (відчуження) товарів (валютних цінностей) відбувається у примусовому порядку відповідно до законодавства або з використанням конкурсу, аукціону, біржової пропозиції, пропозиції на ринку цінних паперів, звичайною вважається ціна, фактично отримана під час такого продажу.

В інших випадках установа ціни договору, виходячи з рівня звичайних цін, є визначенням одного невідомого через інше. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" містить механізм розрахунку звичайної ціни. Але цей механізм застосовується виключно для цілей оподаткування, і, як зазначають спеціалісти, "головною метою запровадження спеціальних правил для визначення звичайної ціни є запобігання податковим ухиленням" [15, 24].

Ще один різновид цін – так звані "ринкові". Наприклад, збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора в місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, в день пред'явлення позову, коли інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення (ч. 3 ст. 623 ЦК України). Проект Податкового кодексу України визначає ринкову ціну як ту, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати товари (роботи, послуги), а покупець – отримати їх на добровільній основі, обидві сторони взаємно незалежні юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку, ідентичні, за їх відсутності товари (роботи, послуги) однорідні, у певних економічних (комерційних) умовах (ст. 16 п. 16.1.71 проекту) [16].

Чинним законодавством визначено види цін і тарифів, які використовуються для правового регулювання економічних відносин в Україні, а саме вільні ціни і тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи (ст. 6 Закону України "Про ціни та ціноутворення").

Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, за якими здійснюється державне регулювання цін і тарифів (ст. 7 того ж Закону). У період функціонування

централізованої керованої економіки вплив держави на ціни був домінуючим. На початку 90-х рр. минулого століття Україна стала на шлях лібералізації економіки [17, 169], який припускає, крім інших змін, введення вільних цін і тарифів, про що свідчать принципи ціноутворення, перераховані в ст. 3 базового Закону України “Про ціни та ціноутворення” [8], застосування вільних цін, що передбачають розширення.

Практика застосування вільних цін у господарській діяльності неоднозначна. В Україні регулюється близько 8 % товарних цін, водночас у Сполучених Штатах Америки – 1/5 %, а в Японії – 2/5 % [18, 54]. Зараз центральні органи виконавчої влади України здійснюють державне регулювання цін на використання природних ресурсів (ліцензії на видобування природного газу, нафти, вугілля; дозволи на мисливство); на тарифи залізничних, повітряних перевезень. Також державою встановлюються гранично допустимі ціни та надбавки на такі групи товарів (робіт, послуг), як товари дитячого харчування, лікарські засоби, медичні послуги тощо [19].

На думку О. В. Швердіної, належних підстав для такої високої частки (понад 90 %) вільних цін в Україні немає. Для цього необхідні щонайменше певні передумови: стабільне економічне і політичне становище, збалансованість, економічна конкуренція, відсутність монополізму тощо [20, 95]. Дійсно, розширення сфери застосування вільних цін найбільше позначилося на цінах товарів і послуг широкого вжитку. Підвищення за роки реформ у 4–7 разів цін на хліб, у 8 – на сіль, у 4–14 – на побутові послуги та інше. Це результати неефективної політики державного регулювання ціноутворення в умовах економіки перехідного типу [18, 54]. Тому запровадження вільного ціноутворення має узгоджуватися з рівнем економічного розвитку держави.

Висновки. Це лише декілька сучасних проблем ціноутворення, розв’язання яких вбачається передусім у розробці та прийнятті нової редакції Закону України “Про ціни та ціноутворення”, яка б урахувала напрацьований правотворчий та правозастосовчий вітчизняний та іноземний досвід. Зокрема, пропонується доповнити ст. 1 цього Закону визначенням поняття “ціна”, а саме:

“Ціною є грошовий еквівалент сукупності витрат виробництва товару, виконання робіт чи надання послуг, витрат, пов’язаних з реалізацією цих товарів (робіт, послуг), прибутку виробника (продавця) та корисності даних товарів (робіт, послуг) для споживача (покупця)”.

Таким чином, розглядаючи ціну як об’єкт правової охорони, слід підкреслити, що для здійснення функцій держави у сфері економіки важливий не стільки контроль за рівнем цін, скільки забезпечення прозорості визначення ціни суб’єктами господарювання при укладенні ними договорів та вчиненні інших правочинів.

Література

1. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / Сухонос В. В. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2005. – 536 с.
2. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
3. Бугнік-Сіверський О. Б. Економіка інтелектуальної власності : конспект лекцій / Бугнік-Сіверський О. Б. – К., 2003. – 296 с.
4. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право : учебник для вузов / Мартемьянов В. С. – М. : БЕК, 1994. – Т. 2. – 388 с.
5. Туган-Барановський М. І. Політична економія: Курс популярний / Туган-Барановський М. І. – К. : Наук. думка, 1994. – 262 с.
6. Абрютіна М. С. Ценообразование в рыночной экономике / Абрютіна М. С. – М. : Дело и сервис, 2002. – 255 с.
7. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 114.
8. Про ціни та ціноутворення : Закон України від 03.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 52. – Ст. 650.
9. Митний кодекс України від 11 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38. – Ст. 288.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
11. Савченко Т. Б. Что означает термин “обычная цена” и как ее определить? / Т. Б. Савченко // Вестник налоговой службы Украины. – 1999. – № 35. – С. 5.
12. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 22.05.1997 р. № 283/97 ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 27. – Ст. 181.

13. Джумагельдієва Г. Д. *Правовое регулирование цен и ценообразования : дис. ... к. ю. н. : 12.00.04. / Джумагельдієва Г. Д. / НАН України ; Ин-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2004. – 171 с.*

14. Постанова Вищого адміністративного суду України від 05.04.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

15. Загнітко О. Законодавство про звичайні ціни / О. Загнітко, О. Котенко // *Юридичний журнал*. – 2003. – № 8 (14). – С. 24–28.

16. Ефименко Я. А. Использование монетарных мер и государственного регулирования при переходе к рыночной экономике в Украине / Я. А. Ефименко // *Вісник Донецького університету. – Сер. В. : Економіка і право. – 1999. – Вип. 2. – С. 169–174.*

17. Проект Податкового кодексу України від 21.07.2009 № 2215 // *Урядовий кур'єр*. – 2010. – № 141. – 3 серпня.

18. Прядко Д. Ринкова ціна в законодавстві України / Д. Прядко // *Юридичний журнал*. – 2003. – № 8 (14). – С. 54.

19. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 р. № 1548 // *Урядовий кур'єр*. – 1997. – 23 січня.

20. Швердіна О. В. Проблеми вдосконалення законодавства про ціни та ціноутворення в Україні / О. В. Швердіна // *Проблеми законності*. – 2006. – Вип. 78. – С. 92–97.